

RECENSIES

hier wel naar maar toch had ik liever wat meer van het debat opgenomen gezien dan één visie, die natuurlijk nooit representatief kan zijn.

Een tweede debat - veel meer zijn er ook niet geweest - ditmaal over de vraag of de negentiende eeuwse maatschappij een standen- dan wel klassenstructuur vertoonde krijgt wel genoegzaam aandacht. De visie van Brugmans, dat bij toenemende industrialisatie juist standen manifest werden, wordt gepareerd door Van Tijn, maar ook hier had nog best een bijdrage van Giele en van Oenen bijgekund al was het alleen al omdat zij het debat leven ingeblazen hebben.

Het emancipatorisch aspect komt verder aan de orde in de artikelen van Van Tijn over de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkersbond en van De Galan over de invloed van de vakbeweging op de economische ontwikkeling. Sociale aspecten worden behandeld in de belangrijke studie van Faber over de oligarchisering van Friesland en van Van der Woude over de omvang en samenstelling van de huishouding in Nederland in het verleden. De bundel wordt gecompleteerd door een waardevolle theoretische inleiding van Slicher van Bath en Klein's poging tot herziening van het beeld van de crisisjaren.

Hoewel de problemen enigszins worden overschaduwd door de perioden lijkt de bundel me een zinvol en bruikbaar hulpmiddel bij het onderwijs en een veelbelovende start van de serie 'Geschiedenis in veelvoud'.

P. Kooij

F. F. X. Cerutti, e.a., *Geschiedenis van Breda, I, De middeleeuwen* (Schiedam: Interbook International, 1976, 338 blz., 50 illustraties); F. A. Brekelman, e.a., *ibidem, II, Aspecten van de stedelijke historie 1568-1795* (*ibidem*, 1977, xviii en 396 blz., 52 blz. foto's).

In de *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, IX (1954) 138-141 heeft A. G. Jongkees een uitvoerige, deskundige en enthousiaste recensie geschreven van het eerste deel van het bovenstaande werk, dat in 1952 verschenen is. Het was de bedoeling dat daarop toen spoedig een tweede deel was gevolgd, maar zoals dat vaak gaat met collectieve werken, het is er toen niet van gekomen. Vijfentwintig jaar later heeft een vernieuwde redactie een wat bescheidener en minder volledige opzet gemaakt, die wel uitvoerbaar bleek en die de ondertitel heeft meegekregen: 'aspecten van de stedelijke historie 1568-1795'. De nieuwe redactie heeft het eerste deel van 1952 nu ook maar fotografisch, dus ongewijzigd, herdrukt. Slechts zijn in een inleiding van 4½ bladzijde op grond van sindsdien verschenen literatuur wat misvattingen recht gezet. Ik moet bekennen, dat deze herdruk mij volkomen gerechtvaardigd lijkt en dat het boek allerm minst verouderd aandoet. Vooral de hoofdstukken over de institutionele geschiedenis der stad van F. F. X. Cerutti, die trouwens ook veel politieke geschiedenis behelzen, doen nog opmerkelijk fris en levendig aan en dr. Brekelmans heeft er in zijn bovengenoemde inleiding weinig feilen in kunnen aanwijzen.

Het zal echter duidelijk zijn dat we hier vooral aan deel II aandacht zullen moeten schenken. Het bevat vijf hoofdstukken en registers, waaronder een zeer bruikbaar zakenregister op deel I en II. De vijf hoofdstukken bestrijken met elkaar ondanks het voorbehoud dat in de ondertitel van dit deel gemaakt werd, wel degelijk de hele geschiedenis van 1568-1795. V. A. M. Beermann en J. L. M. de Lepper behandelen de politieke geschiedenis in het eerste hoofdstuk 'De lotgevallen van de stad'. Beermann had al in 1946 een studie geschreven over Breda tijdens de Tachtigjarige Oorlog, die met het oog op publicatie in dit deel door de Lepper is herzien en is aangevuld met een vervolg over de jaren 1648-1795. Voor deze anderhalve eeuw heeft hij maar zeventien bladzijden gebruikt. Nu gebeurde er ook

niet zoveel in deze jaren te Breda, zodat de desbetreffende paragraaf de titel kreeg 'Het rustige bestaan na de Vrede van Munster'. Economisch had de stad weinig mogelijkheden, eigenlijk moesten de inwoners grotendeels bestaan van de verteringen van het garnizoen. Toch zouden er bij wat gericht archief-onderzoek wel wat meer gegevens boven water gebracht kunnen worden, zoals blijkt uit de bladzijden over 'Het patriotisme in Breda', waarbij de auteur gebruik heeft kunnen maken van een ongepubliceerde Nijmeegse doctoraalscriptie van de hand van C. Tuithof. Het patriotisme had overigens te Breda veel minder te betekenen dan bij de bewoners van de Meierij van Den Bosch; de auteur meent dit te kunnen verklaren door de traditionele Oranjeliefde van de Bredanaars. De gemeente-archivaris dr. F. Brekelmans wijdt een uitvoerig hoofdstuk aan bestuur en rechtspraak in de zeventiende en achttiende eeuw. Hiervoor heeft hij grondig en degelijk onderzoek gedaan in zijn eigen archief. Doordat de Oranjes heren van Breda waren, namen stad en baronie binnen heel Staats-Brabant een uitzonderingspositie in. In veel opzichten duurden de middeleeuwse rechtsverhoudingen nog voort. De heerlijkheid van Breda gold als een Brabants leen en iedere nieuwe Oranje moest dit, als hij opvolgde, verheffen bij 'Raad en Leenhof van Brabant', een instelling, die sinds 1591 te Den Haag was gevestigd. De Oranjes lieten hun rechten als heren waarnemen door een zogenaamde 'drossaard van Breda'. Dit was een lucratief ambt, omstreeks 1750 werden de jaarlijkse emolumenten daaruit berekend op meer dan 4774 gulden, waaronder 1500,- van de Roomse kerken. Er werden dan ook hoge bedragen gegeven om dit ambt te verkrijgen. Simon van Slingelandt betaalde bijvoorbeeld f50.000,- voor zijn zoon Govert, die drossaard was van 1722-1725. Dit hoofdstuk geeft tevens een verfrissend concreet beeld van de rechtspraak, toegelicht met vele voorbeelden uit de praktijk. In bijlage C staat een overzicht van de door de schepensbank berechte delicten, gepleegd in de periode 1625-1699 en in die van 1700-1795. Over het algemeen lijkt het met de criminaliteit te Breda nogal te zijn meegefallen; wel zijn in de achttiende eeuw 40 vonnissen uitgesproken wegens het 'behoren tot de Aegyptenare', waardoor men herinnerd wordt aan de meedogenloze vervolging van de zigeuners. Het valt op, dat in de garnizoensstad Breda gedurende bijna twee eeuwen slechts één maal het duelleren berecht is. De overige zaken zijn waarschijnlijk geseponeerd.

Uitvoerig komt ook het godsdienstig leven ter sprake. Dr. De Lepper schrijft over de katholieke kerk en blijkens zijn overige geschriften, die grotendeels over kerkgeschiedenis handelen, zal dit onderwerp hem meer aangesproken hebben dan de politieke geschiedenis. Breda is één van de weinige plaatsen, waar 's Prinsen religie-vrede min of meer bevredigend gefunctioneerd heeft, maar het was dan ook zijn eigen stad. In 1581 werd de stad echter ingenomen door de Spaanse troepen van Haultepenne. Parma stuurde Lindanus, de bisschop van Roermond als koninklijk commissaris om de stad van ketterij te zuiveren, die met harde hand optrad, maar daarnaast een zondagsschool oprichtte waar naast godsdienstondericht tevens lessen in lezen, schrijven en rekenen werden gegeven. Deze was niet alleen voor kinderen bestemd, maar ook voor knechten en dienstboden. Na 1590 moesten de katholieken natuurlijk wel een veer laten, toch heerste er een betrekkelijk tolerant klimaat. Maurits lijkt openbare uitoefening van de katholieke eredienst te hebben willen toestaan, maar dat is toch niet mogelijk gebleken. De katholieke zielzorg kon echter doorgaan, waardoor de protestanten altijd een minderheid in de stad zijn blijven vormen. Daarover schrijft dr. J. P. van Dooren, de archivaris van de Hervormde Kerk. Zijn bijdrage is kort, slechts 26 bladzijden, maar getuigt van een soevereine stofbeheersing en van belangstelling voor de vele heterodoxe reformatorische groepen, die zich in Breda dank zij de tolerantie van de autoriteiten konden handhaven. Het boek wordt afgesloten door een hoofdstuk van dr. C. J. A. C. Peeters, 'Het aanzien van de stad'. Daarin komen alle grote

RECENSIES

gebouwen en verschillende straten en pleinen ter sprake. Voor niet-Bredanaars is dit hoofdstuk alleen maar te lezen en te begrijpen als men continu een stadsplan opengevouwen voor zich heeft liggen. Voor de inwoners zelf zal dit één van de meest waardevolle hoofdstukken zijn, omdat zij zich genoemde gebouwen en straten onmiddellijk voor de geest kunnen halen. Doordat een zestigtal illustraties zijn bijgevoegd kunnen de anderen in ieder geval een idee krijgen van wat zij missen als niet-ingezetenen.

Alles overziend, geloof ik dat Bredanaars en niet-Bredanaars de redactie-commissie dankbaar kunnen zijn dat zij dit tweede deel, ondanks de lacunes, toch hebben laten verschijnen. De economische en sociale geschiedenis ontbreken geheel, de politieke geschiedenis van 1648-1785 is te vluchtig afgedaan, maar er zijn voldoende interessante aspecten belicht om publicatie volledig verantwoord te maken.

H. P. H. Jansen

O. Moorman van Kappen, J. Korf, O. W. A. baron van Verschuer, *Tieler- en Bommelerwaarden 1327-1977. Grepen uit de geschiedenis van 650 jaar waterstaatszorg in Tielerwaard en Bommelerwaard* (Tiel/Zaltbommel, 1977, xiv, 441 blz.).

In deze tijd van toenemende interesse voor locale en regionale geschiedbeoefening is het te verwachten dat elke mogelijkheid tot herdenking wordt aangegrepen om die locale geschiedenis in de (landelijke) aandacht te brengen. Bij herdenkingen van stadsrechtverleningen, van vroegst overgeleverde vermeldingen van steden en dorpen en van de totstandkoming van allerhande instellingen verschijnen steeds meer publicaties die in brede kring aftrek vinden. Voor de waterschappen wordt de belangstelling waarschijnlijk mede bevorderd door de bestuurlijke reorganisatie en landelijke herindeling die door de regering op dit moment wordt nagestreefd.

Voor de Tieler- en Bommelerwaarden heeft de viering van het 650-jarig bestaan als institutionele eenheden onder overheidsgezag geleid tot een publicatie over de waterstaatkundige geschiedenis van de beide waarden. Het eerste deel (233 blz.) getiteld: *De historische ontwikkeling van het waterschapswezen, dijk- en waterschapsrecht in de Tieler- en Bommelerwaarden tot het begin der negentiende eeuw* is van de hand van de Nijmeegse hoogleraar in de rechtsgeschiedenis O. Moorman van Kappen. Hij geeft daarin, zoals ook uit de titel blijkt, een in hoofdzaak rechtshistorische en institutionele beschrijving van de ontwikkeling van de beide waarden. Voorafgaande aan landsheerlijke bemoeienis in waterstaatszaken constateerde ook MvK communale en later intercommunale samenwerking, in ieder geval voor de Bommelerwaard die in 1320 een heemraad blijkt te hebben, en waarschijnlijk ook voor de Tielerwaard, waarvoor evenwel gegevens ontbreken. Op 8 december 1327 werden deze belangengroeperingen per waard in een groter verband ondergebracht doordat de graaf van Gelre aan de beide waarden dijkrechten verleende en voor beide waarden gelijklopende regelingen trof. Beide oorkonden werden door MvK in bijlagen opgenomen. Door nieuwe en aanvullende dijkbrieven, voor de Tielerwaard in 1399 en 1409, voor de Bommelerwaard in 1409 en 1414, werden de rechten en plichten en de organisatievorm voor de komende eeuwen vastgelegd. In de zeventiende eeuw werden gegroeide gewoonterechten geregeld en vastgelegd in 1683 in de 'gereformeerde dijkrechten van Thielreende Bommelreweerden' (eveneens in bijlage opgenomen).

Door de beschrijving van enkele conflicten in de beide waarden (Dalem als het 'gat' in de ring van de Tielerwaard, Driel en de Zehedijk, de gemene Gamerse dijk en de Heesseltse 'uyterdijk') wordt de bijna van nature wat droge rechtshistorische stof en het wat juridisch